

**ACADEMIA ROMÂNĂ**

**INSTITUTUL DE FILOSOFIE ȘI PSIHOLOGIE  
„CONSTANTIN RĂDULESCU-MOTRU”**

**STUDII DE ISTORIE  
A FILOSOFIEI ROMÂNEȘTI  
VOL. XI**

**LUCIAN BLAGA, 120 DE ANI DE LA NAȘTERE**

Coordonarea și îngrijirea ediției:

**MIHAI POPA, MONA MAMULEA,  
VIOREL CERNICA, TITUS LATES**



**EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE  
București, 2015**

# CUPRINS

## I. LUCIAN BLAGA, 120 DE ANI DE LA NAȘTERE

### 1. FILOSOFIA CULTURII

(coord. MIHAI POPA)

<b>Alexandru Surdu</b> , Ondulațiunea universală și sufletul românesc .....	11
<b>Ion Dur</b> , Filosofia lui Blaga: între alianțe și limbaj .....	19
<b>Eugeniu Nistor</b> , Aspecte ale fenomenului religios în opera filosofică a lui Lucian Blaga ...	32
<b>Mihai Popa</b> , Creația tradițională și identitatea românească. Reflecții pe marginea lucrării <i>Orizont și stil</i> a lui Lucian Blaga .....	45

### 2. EPISTEMOLOGIE

(coord. MONA MAMULEA)

<b>Mircea Flonta</b> , O voce care nu a fost auzită: Lucian Blaga și reorientarea istorică a filosofiei științei .....	53
<b>Ioan Biriș</b> , Lucian Blaga despre rolul metodologic al analogiei în formarea conceptelor .....	65
<b>Constantin Stoescu</b> , Critica făcută de Stăniloae teoriei lui Blaga despre cunoașterea prin revelație .....	78
<b>Mona Mamulea</b> , Realitatea se întoarce: O presuposiție a lui Blaga despre raportul cunoaștere–realitate .....	90

### 3. METAFIZICĂ ȘI COSMOLOGIE

(coord. VIOREL CERNICA)

<b>Vasile Muscă</b> , Metafizica lui Lucian Blaga în ipostaza unui „nou început” .....	99
<b>Ionuț Isac</b> , Contra-mitul „paradisului tragic”. Despre tâlcul metafizic al cenzurii transcendente .....	109
<b>Cornel-Florin Moraru</b> , Negația la Mircea Vulcănescu și cunoașterea luciferică blagiană. Întâlnirea a două orizonturi de interpretare a ethosului românesc .....	121
<b>Ioan Drăgoi</b> , Poziția lui Lucian Blaga față de fenomenologie .....	131

### 4. BLAGA ÎN TRADUCERE

(coord. MIHAI POPA)

<b>Rainer Schubert</b> , Despre ce înseamnă a traduce filosofia lui Blaga în germană. Mărturia unui traducător austriac (traducere din limba germană de <b>Mihai- Andrei Todoca</b> ) .....	143
--	-----

<b>Michael S. Jones</b> , Lucian Blaga despre diferența dintre culturile minore și cele majore [cu un fragment din <i>Ființa istorică</i> , capitolul 3] (traducere din limba engleză de <b>Ovidiu G. Grama</b> ) .....	155
<i>Monografii, volume colective și antologii dedicate filosofiei lui Lucian Blaga</i> ( <b>Titus Lates</b> ).....	165

## II. CATEGORII ALE FILOSOFIEI ROMÂNEȘTI

(coord. MONA MAMULEA)

<b>Teodor Dima</b> , Antinomii metodologice în epistemologie.....	171
<b>Viorel Cernica</b> , Categorie, concept intercultural și experiență filosofică .....	176
<b>Constantin Aslam</b> , Interculturalitatea, între practici filosofice reale, percepții cultural-ideologice și evaluări metafilosofice. Studiu de caz: trăirea și trăirismul .....	185

## III. MĂRTURII

<b>Marin Diaconu</b> , Emil Cioran și Bucur Țincu [mărturii și documente] .....	195
---	-----

## IV. RESTITUIRI

(coord. TITUS LATES)

<b>Dumitru Isac</b> , Lucian Blaga, filosof al culturii (text inedit) .....	203
<b>Constantin Noica</b> , Pentru o teorie a câmpurilor logice .....	213
<b>Dragoș Popescu</b> , Studiu introductiv. Categorie, câmp, undă și semnificația contemporană a logicii .....	215
Notă asupra ediției .....	226
<b>C. Noica</b> , Pentru o teorie a câmpurilor logice (text inedit) .....	227
Index de termeni noicieni.....	268

## V. SEMNAL

<i>Istoria filosofiei românești în anul 2014</i> (bibliografie de <b>Titus Lates</b> ) .....	271
--	-----

# CONTENTS

## I. LUCIAN BLAGA, 120 YEARS SINCE BIRTH

### 1. PHILOSOPHY OF CULTURE

(editor: MIHAI POPA)

<b>Alexandru Surdu</b> , Universal undulation and the Romanian soul.....	11
<b>Ion Dur</b> , Blaga's philosophy – in-between alliances and language.....	19
<b>Eugeniu Nistor</b> , Aspects of the religious phenomenon in Blaga's philosophy.....	32
<b>Mihai Popa</b> , Traditional creation and the Romanian identity. Reflections upon Lucian Blaga's <i>Orizont și stil</i> (Horizon and style).....	45

### 2. EPISTEMOLOGY

(editor: MONA MAMULEA)

<b>Mircea Flonta</b> , A voice that wasn't heard: Blaga and the historical shift in the philosophy of science.....	53
<b>Ioan Biriș</b> , Lucian Blaga on the methodological role of analogy in the building of concepts.....	65
<b>Constantin Stoenescu</b> , Stăniloae's criticism on Blaga's theory of knowledge by means of revelation.....	78
<b>Mona Mamulea</b> , Reality is coming back: Blaga's hidden hypothesis concerning the relationship between knowledge and reality.....	90

### 3. METAPHYSICS AND COSMOLOGY

(editor: VIOREL CERNICA)

<b>Vasile Muscă</b> , Blaga's metaphysics as a "new beginning".....	99
<b>Ionuț Isac</b> , The "tragic paradise" counter-myth. on the metaphysical wisdom of the transcendent censorship.....	109
<b>Cornel-Florin Moraru</b> , Negation in Vulcănescu's papers and Blaga's luciferian knowledge. The meeting of two interpretative horizons of the Romanian ethos.....	121
<b>Ioan Drăgoi</b> , Lucian Blaga's perspective on phenomenology.....	131

### 4. BLAGA IN TRANSLATIONS

(editor: MIHAI POPA)

<b>Rainer Schubert</b> , On what means to translate Blaga's philosophy in German. The testi- mony of an Austrian translator.....	143
---	-----

<b>Michael S. Jones</b> , Lucian Blaga on the difference between minor and major cultures – with an excerpt from the third chapter of <i>Ființa istorică</i> [translated from English by <b>Ovidiu G. Grama</b> ] .....	155
Monographs, edited volumes, and anthologies on Lucian Blaga’s philosophy ( <i>a bibliography by Titus Lates</i> ) .....	165

## II. CATEGORIES IN THE ROMANIAN PHILOSOPHY

(editor: MONA MAMULEA)

<b>Teodor Dima</b> , Methodological antinomies in epistemology .....	171
<b>Viorel Cernica</b> , Category, intercultural concept, and philosophical experience .....	176
<b>Constantin Aslam</b> , Interculturality, between actual philosophical practices, cultural-ideological perceptions, and metaphysical assessments. Case study: experience, and <i>Weltanschauung</i> based on experience .....	185

## III. TESTIMONIALS

<b>Marin Diaconu</b> , Emil Cioran and Bucur Țincu [testimonials and documents] .....	195
---	-----

## IV. RESTITUTIO

(editor: TITUS LATES)

<b>Dumitru Isac</b> , Lucian Blaga, philosopher of culture (inedited) .....	203
<b>Constantin Noica</b> , For a theory of logical fields .....	213
<b>Dragoș Popescu</b> , Introduction. Category, field, wave and the contemporary meaning of logic .....	215
Note on the edition .....	226
<b>C. Noica</b> , For a theory of logical fields (inedited) .....	227
Index of Noica’s terms .....	268

## V. REFERENCES

The history of Romanian philosophy in 2014 ( <i>a bibliography by Titus Lates</i> ) .....	271
---	-----

# REALITATEA SE ÎNTOARCE: O PRESUPOZIȚIE A LUI BLAGA DESPRE RAPORTUL CUNOAȘTERE–REALITATE

MONA MAMULEA\*

REALITY IS COMING BACK: BLAGA'S HIDDEN HYPOTHESIS CONCERNING  
THE RELATIONSHIP BETWEEN KNOWLEDGE AND REALITY

**ABSTRACT:** Prompted by the quantum revolution of the last century as well as by other scientific theories like Einstein's relativity and Driesch's entelechy, Blaga suggested an unconventional alternative epistemology which he thought to be more suited to explain the paradoxes that had occurred in certain scientific descriptions of reality. The following paper considers one of Blaga's rather silent hypotheses concerning the reality behind his theory of knowledge.

**KEYWORDS:** Minus-cognition; paradox; wave-particle duality; reality; phenomenal reality.

## LIPSA DE ANGAJARE LOGICĂ A CUNOAȘTERII „NEGATIVE”

Blaga se declară în repetate rânduri dezinteresat de raportul dintre cunoaștere și realitate<sup>1</sup>. Teoria sa a cunoașterii nu formulează criterii – nici ale adevărului, nici ale realității. Ceea ce îl preocupă în mod exclusiv sunt *structurile* cunoașterii, mai exact caracteristicile intrinseci ale ideilor și concepțiilor<sup>2</sup>, structuri pe care le tratează independent de raportul lor nu numai cu modul în care „stau lucrurile”, adică cu o așa-zisă realitate în sine, ci și cu orice realitate postulată. Blaga cercetează teoriile în coerența lor internă, neangajându-le (cel puțin nu explicit) față de vreun reper al realului. Dacă nu și-ar fi propus să separe cu totul cunoașterea de întemeierea ei, s-ar fi putut spune că, în teoria cunoașterii, Blaga s-a manifestat ca un coerentist. Dar teoria lui Blaga nu este una a întemeierii cunoașterii, de vreme ce autorul ei este nepăsător față de ceea ce ar putea să însemne „opinia întemeiată”, nu stabilește criterii și nu produce evaluări. Blaga este neutru față de sursele cunoașterii, este imun la orice teorie a întemeierii și vorbește ca un agnostic atunci când se pune problema raportului dintre cunoaștere și realitate<sup>3</sup>. Avem,

---

<sup>1</sup> Vezi Lucian Blaga, *Despre conștiința filosofică* [1974], în *Trilogia cunoașterii*, București, Editura Humanitas, 2013, p. 71; *Eonul dogmatic* [1931], în *Trilogia cunoașterii*, ed. cit., pp. 184, 185; *Cunoașterea luciferică* [1933], în *Trilogia cunoașterii*, ed. cit., p. 339.

<sup>2</sup> Lucian Blaga, *Despre conștiința filosofică*, ed. cit., p. 71.

<sup>3</sup> „Singurul lucru ce se poate afirma despre cunoaștere în raport cu o realitate în sine e că nu putem ști dacă cunoașterea e în stare să cuprindă realitatea în sine, nici dacă nu e în stare. Chestiunea aceasta, irelevantă pentru ceea ce am urmărit, o lăsăm suspendată. Ea nu influențează întru nimic rezultatele la care am ajuns cu privire la structura cunoașterii.” (Lucian Blaga, *Cunoașterea luciferică*, ed. cit., p. 339.)

\* Academia Română: Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru”

așadar, o epistemologie neconvențională, lipsită de o problematică propriu-zis epistemologică, iar „realitatea” se vrea pusă între paranteze<sup>4</sup>.

Blaga este preocupat de cu totul altceva decât de studiul cunoașterii din perspectiva întemeierii ei. Ceea ce face el este mai curând o hartă a *stilurilor* cognitive decât o epistemologie în sensul obișnuit al termenului. „Cunoașterea luciferică” și „cunoașterea paradiziacă”, pe de o parte, „minus-cunoașterea” și „plus-cunoașterea”, pe de altă parte, se prezintă mai degrabă ca *stiluri de raportare la lume* decât ca tipuri (primele) sau metode de cunoaștere (ultimele). Acesta este, poate, motivul pentru care Blaga le consideră pe toate deopotrivă de legitime. Am fi mai adecvați, cred, dacă am spune că ele, *ca stiluri*, nu sunt nici legitime, nici ilegitime. Când vorbim despre stiluri, nu se mai pune problema legitimității. În ele însele, stilurile sunt neutre valoric. Așadar, cunoaștere se poate obține și în direcția „plus”, și în direcția „minus”, și niciuna dintre cele două nu este mai îndreptățită sau mai eficientă decât cealaltă. Ceea ce propune Blaga nu este atât o teorie a cunoașterii, o epistemologie în sensul tradițional, cât o *stilistică* a ei. Așa cum cunoașterea, ca atare, nu poate fi separată de o viziune, oricât de sumară, asupra a ceea ce se postulează ca fiind *real*, nici o teorie a cunoașterii nu se poate lipsi de criterii prin care se stabilește că o opinie este *adevărată* sau *întemeiată*. Pe de o parte, nu putem avea o idee despre cunoaștere fără a avea și una cu privire la realitate, chiar și pentru simplul motiv că nu există cunoaștere fără obiect, iar acest obiect este presupus ca fiind *existent*, adică *real*. Pe de altă parte, este dificil de imaginat o epistemologie fără condițiile în care enunțurile cu privire la *acest ceva postulat ca real* pot fi admise ca întemeiate. Definirea pe linie tradițională a cunoașterii ca opinie adevărată și întemeiată presupune, printre altele, și încercarea de a găsi răspunsuri la întrebări de genul: „Ce face ca o anumită opinie să fie întemeiată?” sau „Întemeierea este interioară sau exterioară minții umane?”<sup>5</sup>. Dar postularea unei realități (percepută sau construită) ca obiect al cunoașterii și indicarea condițiilor în care enunțurile cu privire la ea pot fi acceptate în calitate de cunoaștere nu sunt demersuri care se impun cu necesitate în situația în care chestiunea cunoașterii este tratată istorico-stilistic. Blaga s-a putut lipsi de toate acestea. Așa se face că oricât de mare ar fi distanța pe care ne-o închipuim între doctrina creștină a trinității (Dumnezeu este unu și multiplu în același timp) și teoria cu privire la natura duală a luminii (lumina este și undă, și particulă în același timp), cele două aparțin aceleiași „metode” de cunoaștere – minus-cunoașterea, și prin aceasta utilizează același procedeu: antinomia transfigurată.

Blaga s-a putut dispensa, prin urmare, de o bună parte din problematica specifică unei epistemologii, dar nu s-a putut lipsi de un obiect al cunoașterii întrucât stilurile cognitive se precizează în funcție tocmai de modul în care cunoașterea relaționează cu acest obiect: *misterul*<sup>6</sup>. S-ar putea crede că este un obiect atât de general și nespecific

<sup>4</sup> „S-a remarcat desigur în cele precedente că n-am pus deloc problema raportului dintre idee (concept) și realitate. Ne-a interesat exclusiv structura în sine a ideilor și formulelor. Abstracțiunea, logicul, antilogicul, concretul etc. au darul să fie ceea ce sunt și în afară de orice raport cu realul. Le vom întrebuința și de acum înainte tot numai în sens structural, cel puțin atât timp cât nu vom pune explicit problema raportului lor cu realul.” (Lucian Blaga, *Eonul dogmatic*, ed. cit., p. 184.)

<sup>5</sup> Vezi Matthias Steup, „Epistemology”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2014 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/epistemology/>>.

<sup>6</sup> „Toate actele și procedeele cognitive se reduc la operații cu mistere. [...] Obiectul cunoașterii înțelegătoare e misterul.” (Lucian Blaga, *Eonul dogmatic*, ed. cit., p. 214.)

încât abia dacă poate fi considerat obiect. Este ca și cum am spune că obiectul cunoașterii este ceea ce nu cunoaștem. Dar Blaga îl nuanțează, îl disecă, îl descrie, îi creează o adevărată „topografie”. Misterul nu este doar o necunoscută, nu este  $x$  și atât, are o adevărată configurație formală. Așa cum Blaga a pus ordine categorială la nivelul inconștientului, prin matricea stilistică, tot astfel pune și la nivelul metafizic al misterului. Maniera în care structurează Blaga misterul nu este de interes aici. De reținut este doar ideea că în funcție de modul în care se prezintă relația dintre intelectul uman, ca subiect, și mister, ca obiect, cunoașterea merge fie spre „atenuarea” acestuia din urmă („plus-cunoașterea” sau cunoașterea pozitivă), fie spre „potențarea” lui („minus-cunoașterea” sau cunoașterea negativă). Prefixul „minus”, avertizează Blaga, nu trebuie să ne facă să credem că „minus-cunoașterea” reprezintă o *lipsă* de cunoaștere, ci doar o *altă direcție* a ei. Și tocmai aici Blaga are ceva fundamental de zis, ceva ce vrea să schimbe cu totul perspectiva asupra metodelor noastre de cunoaștere.

Plus-cunoașterea nu ne pune, în genere, nicio dificultate. Este cunoașterea așa cum o înțelegem de multă vreme, în raporturile sale cu necunoscutul: de reducere a necunoscutului la cunoscut. Ceea ce creează adevărate dificultăți de înțelegere și acceptare este minus-cunoașterea, care, spune Blaga, tinde să transforme necunoscutul într-un necunoscut și mai mare. În termeni mai apropiați de cei folosiți de el, cunoașterea negativă nu funcționează prin elucidarea misterului, ci prin accentuarea lui. Cunoașterea negativă nu dezvăluie  $x$ , ci îl învăluie și mai tare. În cuvintele lui:

„se poate spune că în cadrul plus-cunoașterii spiritul omenesc tinde să reducă misterul cosmic, întrucât e reductibil, cantitativ și calitativ, în esența sa, la un minimum; în cadrul minus-cunoașterii spiritul omenesc tinde să fixeze, unde se poate și când se poate, misterul cosmic în maximumul său de adâncime și de relief”<sup>7</sup>.

Ne putem gândi, desigur, la demersuri cognitive eșuate, la demersuri care își ratează obiectul, dar nu ne trece prin minte să numim rezultatul lor *cunoaștere*. Ceea ce Blaga numește „minus-cunoaștere” pare să fie o contradicție în termeni. Este greu de conceput cunoașterea altfel decât ca *luare în posesie* a obiectului, ca *elucidare* a lui, ca dezvăluire, limpezire, clarificare. Ce fel de cunoaștere este aceea care în loc să-și pătrundă obiectul și-l face și mai de nepătruns? O cunoaștere care se realizează în direcție „negativă”, adică o cunoaștere care în loc să-și descurce obiectul mai mult și-l încâlcește și complică pare să nu fie cunoaștere deloc. Și totuși, Blaga reclamă pentru cunoaștere și această a doua direcție, pe lângă cea „pozitivă”, *considerându-i rezultatele la fel de legitime*.

Cum a ajuns Blaga la o astfel de sugestie care se împotrivește simțului comun? Căci „minus-cunoașterea” nu i s-a impus ca o necesitate *poetică*, așa cum s-ar putea crede la prima vedere. Când propune ca soluție alternativă un stil de cunoaștere destul de straniu care în loc să ne deschidă uși ni le trânteste în nas și pe acelea pe care le credeam întredeschise, Blaga pare să repete în filosofie ceea ce spusese în 1919 în poezie: *eu cu lumina mea sporesc a lumii taină/ .../ și tot ce-i neînțeles/ se schimbă-n neînțelesuri și mai mari*. Prin cunoaștere, părea să sugereze atunci, lumea este disecată, autopsiată, jefuită de mister. Iar el voia să se așeze în fața unei lumi vii, enigmatice și întregi, ca

<sup>7</sup> Lucian Blaga, *Eonul dogmatic*, ed. cit., p. 212.



un poet, iar nu să o gestioneze pe fragmente, ca un inginer. Dar o astfel de atitudine în fața lumii nu are nimic de-a face cu *cunoașterea științifică*, căci „minus-cunoașterea” despre care vorbește Blaga nu este rezervată doar cunoașterii artistice sau mistice a lumii, ci și celei științifice. „Eu nu strivesc corola de minuni a lumii” pare însă a fi departe de atitudinea științifică obișnuită. În ciuda acestui fapt, ceea ce pare să-i fi impus lui Blaga necesitatea de a schimba perspectiva asupra modului în care cunoaștem a venit nu din intuițiile sale poetice, ci din științele naturii, îndeosebi din fizică. Se pare că însăși analogia între modul în care funcționează cunoașterea dogmatică și modul în care funcționează cunoașterea științifică i-a fost inspirată de problemele cu care s-a confruntat fizica (dar nu numai) imediat după revoluția de la începutul secolului trecut. Avem și o confesiune în acest sens:

„folosim momentul pentru a face mărturisirea, am fost mânați spre analiza dogmei de nedumeririle ce le-au stârnit în noi tocmai teoriile în chestiune [este vorba despre teoria relativității, teoria cuantelor și teoria entelehială din biologie, n.m., M.M.] [...] N-au făcut autorii acestor teorii științifice un pas decisiv spre formula dogmatică?”<sup>8</sup>.

Într-o încântătoare analiză comparativă a ideilor culturale și științifice, Blaga identifică asemănări structurale între modul în care ar funcționa cunoașterea dogmatică și cel în care ar funcționa, mai nou, cunoașterea științifică. Iar această teorie alternativă a cunoașterii pe care o propune pare să fie tot atât de revoluționară și de neangajată logic ca acele teorii științifice care l-au nedumerit și, totodată, l-au inspirat.

### REVOLUȚIA CUANTICĂ ȘI DESPĂRȚIREA DE LOGICĂ

În deceniul al treilea al secolului trecut, când Blaga scria *Eonul dogmatic*, fizica particulelor se angajase într-o direcție revoluționară cu al cărei început a fost creditat Max Planck, care, într-o comunicare din 14 decembrie 1900, încercând să dea o soluție la problema radiației corpurilor negre, a privit energia ca fiind constituită dintr-un număr determinat de părți egale finite. Cu aceasta, Planck a formulat ideea de cuantă de energie. Teoria cuantică a fost apoi masiv construită de alți fizicieni – cum ar fi Einstein, Bohr, Louis de Broglie, Schrödinger și Heisenberg –, cu contribuții care (sunt de părere unii istorici) depășesc în importanță intuiția lui Planck, dar acesta din urmă ar fi provocat (chiar fără să știe, din câte se spune) revoluția. Unii dintre istoricii disciplinei consideră că însăși această revoluție legată de momentul din decembrie 1900 este o „reconstrucție istorică” (Helge Kragh) și că, de fapt, pe atunci nimeni n-ar fi remarcat-o<sup>9</sup>; cert e că Planck este larg aclamat ca părinte fondator al teoriei cuantice, iar Blaga însuși îl considera astfel. Pentru Blaga, Planck, „teoreticianul care a revoluționat ca nimeni altul fizica modernă”<sup>10</sup>, ar fi produs tocmai acel moment de cotitură care a deviat fizica spre *paradoxie*, adică spre acceptarea antinomiei în formulările sale. Acest moment – și altele

<sup>8</sup> *Ibidem*, p. 222.

<sup>9</sup> Vezi Helge Kragh, „Max Planck: the reluctant revolutionary”, în *Physics World*, decembrie 2000, p. 33; vezi și Jim Al-Khalili, *Quantum – A Guide for the Perplexed*, New York, Sterling Publishing Co, 2003, pp. 33–38.

<sup>10</sup> Lucian Blaga, *Despre conștiința filosofică*, ed. cit., p. 29.

asemenea – îi sugerează lui Blaga să interpreteze rezultatele fizicii cuantice *din perspectiva „minus-cunoașterii”*. Intuiția care a schimbat fizica (și despre care Planck însuși, revoluționar fără voie, spusese că „a fost un act de disperare”<sup>11</sup>) este reprodusă astfel de Blaga:

„Energia unui rezonator<sup>12</sup> trebuie necesar concepută nu ca o cantitate continuă, divizibilă la infinit, ci ca o cantitate discontinuă compusă dintr-un număr întreg de particule egale”<sup>13</sup>.

Planck a reprezentat doar începutul. Einstein a fost cel care câțiva ani mai târziu a venit cu ideea că lumina însăși trebuie cuantizată, adică înțeleasă corpuscular, asta după ce vreme de un secol fusese acceptată demonstrația (inclusiv experimentală a) lui Thomas Young, potrivit căreia lumina se prezintă sub formă de undă. De aici, unii fizicieni au inferat concluzii privind presupusa natură *duală* a luminii. La asta s-a adăugat și faptul că în deceniul al treilea era deja confirmată experimental ipoteza lui de Broglie (din 1924) conform căreia întreaga materie, nu doar lumina, are și proprietăți de undă<sup>14</sup>.

*Din punct de vedere logic-concret*, spune Blaga, lumina nu poate fi decât ori undă, ori corpuscul. Cu toate acestea, continuă el, oamenii de știință utilizează de ceva vreme un concept „aproape mistic” în care combină ideea de cuantă cu cea de undulație – ceea ce este atât illogic, cât și contraintuitiv<sup>15</sup>. Blaga citează un de Broglie din 1929, care pare să fie dispus să accepte că introducerea simultană a continuului și discontinuului a devenit necesară „într-o formă total incomprehensibilă”<sup>16</sup>, și îl comentează în felul următor:

„cuvântul «incomprehensibil» înseamnă aici desigur și «neconstruibil în concret». Ce altă semnificație au aceste cuvinte decât aceea a unui apel deghizat să se admită, în caz extrem, în știință, și încetățenirea «ecstaziei intelectuale», adică a unor formule sau postulate echivalente fizicale a ceea ce am numit formulă dogmatică? L. de Broglie nu și-a dat seama de gravitatea plină de consecințe a cuvintelor sale. Introducerea formulei, alcătuită din termeni contradictorii, reprezentând o *minus-cunoaștere*, acolo unde trebuie ar echivala desigur cu una din reformele metodologice cele mai importante ale științei. În realitate, procedeu a și fost aplicat, inconștient. Situația, dintr-o regretabilă neadaptabilitate, a fost socotită însă drept o simplă criză, deși întrebuințarea formulei, ținând de domeniul minus-cunoașterii, a dus la o serie de noi descoperiri în fizica actuală”<sup>17</sup>.

Pornind de la formulările lui de Broglie, Blaga conchide că și știința înaintează către „încetățenirea ecstaziei intelectuale”, adică a unor formule sau postulate care pot fi considerate echivalentul formulei dogmatice pe planul fizicii: „științele exacte se apropie de limita unde minus-cunoașterea devine o necesitate”<sup>18</sup>. Totuși, de Broglie nu era chiar atât de dispus (cel puțin nu în acea perioadă) să accepte descrieri antinomice ale realității fizice. Însuși fragmentul ales de Blaga face parte dintr-un context mai larg menit să

<sup>11</sup> Helge Kragh, „Max Planck: the reluctant revolutionary”, ed. cit., p. 33.

<sup>12</sup> Pe vremea aceea, Planck se referea la atomi cu termenul de „rezonatori” sau de „oscilatori”, niște entități elementare care oscilează sau vibrează (Jim Al-Khalili, *Quantum – A Guide for the Perplexed*, ed. cit., p. 36).

<sup>13</sup> Lucian Blaga, *Eonul dogmatic*, ed. cit., p. 226.

<sup>14</sup> Este vorba despre experimentele conduse de Clinton Davisson și Lester Germer în perioada 1923–1927, care ar fi descoperit accidental difracția electronilor.

<sup>15</sup> Lucian Blaga, *Eonul dogmatic*, ed. cit., pp. 226, 227.

<sup>16</sup> *Ibidem*, p. 227, nota 2.

<sup>17</sup> *Ibidem*, subl. mea.

<sup>18</sup> *Ibidem*, pp. 227–228.

sugereze *soluții* pentru așa-numita criză a dualității undă-corpusul. Propoziția extrasă din context („Introducerea simultană a continuului și a discontinuului *pare a deveni aici necesară* într-o formă total incomprehensibilă”)<sup>19</sup> sugerează o poziție pe care de Broglie nu a avut-o în textul citat<sup>20</sup>, unde descrie o situație de criză<sup>21</sup> și propune soluții. Una este să admiți faptul că lumina (sau materia, în genere) se comportă în anumite condiții experimentale ca undă, iar în altele ca particulă (lucru pe care de Broglie îl admitea, fără îndoială), și alta este să vorbești despre o dualitate care ține de însăși natura luminii. Nu toți fizicienii care au făcut „revoluția cuantică” s-au grăbit să se pronunțe cu privire la modul în care stau lucrurile la nivelul realității. Însuși de Broglie, ca inițiator al teoriei undei-pilot (continuată de David Bohm cu așa-zisa teorie Broglie-Bohm), propusese în 1927 această ipoteză cu scopul de evita antinomia, ipoteză care îl plasează pe același plan explicativ pe care se afla și Einstein, cu teoria variabilelor ascunse. Chiar dacă s-a acceptat dualitatea *experimentală* undă-corpusul, au existat și explicații care au încercat în general să se țină la distanță de tentația de a atribui luminii/realității fizice o *natură* duală și de a o *descrie* în termeni antinomici.

S-a înscris știința fizicii pe calea formulei dogmatice, așa cum sugerează Blaga? A existat, în fond, o direcție oficială care să admită, în fizică, descrieri antinomice ale realității corporale? Este, cred, necesar să distingem între ceea ce postulează în mod explicit o teorie a fizicii (adică descrierea ca atare) și *interpretările* care se fac pe seama ei. Așa cum remarca Blaga, interpretările pe care fizicienii le-au dat de-a lungul timpului dualității undă-particulă au fost numeroase și controversate. (Desigur, unele mergeau și în direcția agreată de el, aceea a paradoxiei.) Celebra dispută dintre Einstein și Bohr, de exemplu, a fost una a *interpretărilor*, nu a descrierilor ca atare – căci cei doi fizicieni erau întru totul de acord în ceea ce privește rezultatele, calculele și formulele. „Marea dispută asupra realității”, în cadrul căreia s-au vehiculat termeni neconfortabili pentru fizică precum determinism, indeterminism, cauzalitate ș.a., a fost o dispută de convingeri filosofice, nu științifice. Am putea spune că nu planul *fizic* este cel pe terenul căruia s-a

<sup>19</sup> *Ibidem*, p. 227, subl. mea.

<sup>20</sup> „Comme l’interprétation des interférences et de la diffraction paraît exiger la conception des ondulations, la théorie de la lumière est entrée, après la découverte de l’effet photoélectrique, dans un état de crise aiguë, l’introduction simultanée du continu et du discontinu *paraissant ici devenir nécessaire* sous une forme totalement incompréhensible” (Louis de Broglie, „Continuité et individualité dans la physique moderne”, *apud* Lucian Blaga, *Eonul dogmatic*, ed. cit., p. 227, subl. mea). Reproduc aici fragmentul în traducere engleză: „On the other hand, the correct interpretation of interference and diffraction seems to require the undulatory idea, with the result that since the discovery of the photo-electric effect the Theory of Light has been in a state of acute crisis. *It looked as though* the simultaneous introduction of the continuous and the discontinuous, in a completely unintelligible form, had become inevitable” (Louis de Broglie, „Continuity and Individuality in Modern Physics”, în *Matter and Light: The New Physics*, translated by W.H. Johnston, New York, W.W. Norton & Co, p. 224, subl. mea).

<sup>21</sup> „This rapid survey shows the importance of the quantum crisis within contemporary Physics. It is a severe crisis, and it has shaken the entire ancient structure of our scientific knowledge. In every field it has confronted with each other the two antithetic concepts of the continuous and the discontinuous, resuscitating the one where the other had hitherto triumphed. It is one of those stages where the human mind is forced to realize, with some bitterness, that the complexity of Reality refuses to allow itself to be cast in too simple a mould, and that a new and painful effort will be required for a fresh definition of what, after all, is perhaps indefinable.” (Louis de Broglie, *Matter and Light*, ed. cit., p. 225.)

dat bătălia, ci planul *metafizic*. Unii dintre fizicieni – chiar în primele decenii ale secolului trecut – au negat că rolul științei ar viza în vreun fel transempiricul<sup>22</sup>. Pentru Blaga însă, metafizica fizicienilor este tot atât de (poate chiar mai) semnificativă ca fizica lor și recomandă să nu se renunțe la așa-numitul sector „transempiric”<sup>23</sup>, în lipsa căruia fizica ar deveni mult prea matematizată.

Lăsând la o parte ceea ce gândesc fizicienii înșiși în chestiunea undă-corpusul, ne interesează acum de ce crede Blaga că fizica (și științele naturale, în genere) trebuie să se îndrepte spre „minus-cunoaștere”.

### REALITATEA SE ÎNTOARCE

Poate că cel mai sonor aspect în prezentarea minus-cunoașterii este faptul că Blaga pare convins de virtuțile *epistemologice* ale antinomiei<sup>24</sup>, în sprijinul cărora aduce destule argumente. Procedând astfel, Blaga nu s-a putut lipsi de anumite supoziții cu privire la realitate și la raportul cunoaștere–realitate.

Am spus mai sus că termenii „minus” și „plus” nu sunt aleși ca să sugereze un adaos, respectiv o lipsă de cunoaștere. Ei sunt întrebuițați mai degrabă cu referire la modul în care intelectul uman se raportează la obiectul cunoașterii. Este vorba în principal despre înclinația de a descrie sau nu obiectul în termeni logico-intuitivi. Minus-cunoașterea se dispensează de legile logicii și nu se sfiește să opereze cu contradicții (antinomii), în vreme ce plus-cunoașterea se încapățânează să ne ofere în continuare un tablou coerent al lumii.

Principala caracteristică a minus-cunoașterii este forma antinomică a enunțurilor ei<sup>25</sup>. Minus-cunoașterea presupune acceptarea în discursul propriu a incompreensibilului, a iraționalului, a opozițiilor polare, a paradoxului. Ca atare, antinomia este o lezare a logicii. Pentru a fi acceptată, trebuie să treacă printr-o „transfigurare”. Unul dintre exemplele lui Blaga este extras din dogma creștină: Sub raportul esențialității, Dumnezeu este și unu, și multiplu în același timp. Dar spunând că este unu ca *fîiță* și multiplu ca *persoană*, s-a produs automat scindarea unor termeni solidari („fîiță” și „persoană”)<sup>26</sup>. La fel s-a procedat, pretinde Blaga, și în fizica cuantică. Până la sfârșitul secolului 19, energia a fost înțeleasă ca mărime continuă. În momentul în care a început să se

<sup>22</sup> Bohr însuși ar fi fost de părere că nu este sarcina fizicii să afle cum este realitatea: „It is wrong to think that the task of physics is to find out how nature is” (Ruth E. Kastner, *The Transactional Interpretation of Quantum Mechanics*, Cambridge, Cambridge University Press, 2013, p. 28).

<sup>23</sup> „... fizicienii mai noi care au propus teorii, precum aceea despre natura ondulatorie a materiei sau aceea despre natura discontinuă a energiei, s-au decis împotriva amputării sectorului transempiric din obiectivul științei. Cu aceasta, ei s-au hotărât în favoarea imaginației teoretice și deci a intuitivității. Prin atitudinea luată, fizicienii cei mai de seamă de astăzi dovedesc că așa-numita «criză» nu macină propriu-zis intuitivitatea fizicii actuale, ci, evident, o altă structură a acesteia, și anume «logicitatea» ei întemeiată pe principiul identității” (Lucian Blaga, *Experimentul și spiritul matematic*, ed. cit., pp. 566–567).

<sup>24</sup> „... s-ar putea ca însuși antinomicul să fie pozitiv-utilizabil în formulările cunoașterii. O dovadă elocventă ni se servește în această privință chiar în domeniul științei exacte, și anume în microfizica de astăzi, care s-a hotărât să facă uz de formulări antinomice în teoria corpuscular-ondulatorie a luminii” (*Despre conștiința filosofică*, ed. cit., pp. 25–26).

<sup>25</sup> Lucian Blaga, *Cunoașterea luciferică*, ed. cit., p. 324.

<sup>26</sup> Lucian Blaga, *Eonul dogmatic*, ed. cit., pp. 164–165.

vorbească despre „cuante de energie”, a apărut o antinomie care ar fi solicitat scindarea noțiunilor de continuitate și energie. Astfel, lumina este și undă, și corpuscul. Dar este undă sub aspectul continuității și corpuscul sub aspectul energiei<sup>27</sup>. Desigur, transfigurarea nu înlătură antinomia, spune Blaga, ci doar o „schimbă la față”, o face mai suportabilă.

Așadar, rezultatele teoretice ale plus-cunoașterii se obțin prin procedee conduse de logică și de principiile ei. Rezultatele teoretice ale minus-cunoașterii sunt marcate de prezența antilogicului, a contradicției, a antinomiei transfigurate<sup>28</sup>. S-ar putea crede din cele spuse că minus-cunoașterea nu este decât o altă formulă, poate ceva mai poetică, menită să denumească o descriere ininteligibilă a obiectului. Lucrurile stau, de fapt, altfel. Despre o descriere ininteligibilă nu se poate spune nimic cu sens. De aceea minus-cunoașterea trebuie să se producă, și ea, în expresii inteligibile. *Până la un punct*, adică până la momentul în care „apare” antinomia. În cazul teoriei corpuscular-ondulatorii a luminii,

„structura luminii e până la un punct caracterizată prin concepte ca și în cadrul plus-cunoașterii, fără echivoc: luminii i se atribuie o «structură», o «spațialitate», «procese în timp» etc.; de la un punct încolo însă, determinațiile structurii luminii (cripticul) se etalează antinomic: lumina e concepută ca energie «corpusculară» și «ondulatorie» în același timp”<sup>29</sup>.

Când descrierile științei încep rezonabil, în termeni și categorii comprehensibile, ce îl determină pe Blaga să creadă că de la un punct *se impune* utilizarea antinomiei? Dacă aceasta apare totuși în cunoașterea științifică, de ce nu am califica-o, așa cum a procedat Einstein, de pildă, nu drept o manifestare a unei minus-cunoașteri, ci a unui minus *în* cunoaștere? Iar dacă se impune, este o cerință care ține de subiectul, de obiectul cunoașterii sau de relația dintre cele două? Anumite considerații ale lui Blaga răspândite de-a lungul textelor adunate în *Trilogia cunoașterii* ne oferă ceva indicii care, chiar dacă nu-i reconstituie rațiunile de-a dreptul, ne permit, cel puțin, să ne facem o idee cu privire la ele.

Cum spuneam, Blaga a afirmat în mod repetat că, în considerațiile pe care le face cu privire la diverse teorii sau idei, nu este interesat de raporturile lor cu realitatea. Observația este valabilă și pentru teoriile științifice<sup>30</sup>. Cu toate acestea, teza despre minus-cunoaștere pare să impună ea însăși supoziții nu doar cu privire la realitate, ci și la relația dintre cunoaștere și realitate. Blaga nu utilizează în teoria sa a cunoașterii termenul de „realitate” (cu excepția situațiilor menționate, în care atrage atenția că nu este preocupat de adecvarea cu realul), dar dacă „realitatea” lipsește din trilogie, este numai întrucât nu e numită cu acest cuvânt, altminteri ea e pretutindeni prezentă. Începând cu „misterul” înțeles ca obiect al cunoașterii, continuând cu „transempiricul” și sfârșind cu „concretul”, toate denumesc diferite niveluri a ceea ce se înțelege de obicei prin „realitate”. Și tocmai modul în care gândește Blaga realitatea pare să motiveze și să susțină alternativa minus-cunoașterii. Pentru că m-am referit doar la considerațiile lui Blaga privind minus-cunoașterea într-o teorie științifică, o să mă opresc aici asupra termenului de „concret”,

<sup>27</sup> *Ibidem*, p. 229.

<sup>28</sup> Lucian Blaga, *Cunoașterea luciferică*, ed. cit., p. 321.

<sup>29</sup> *Ibidem*, pp. 327–328.

<sup>30</sup> „Pentru noi ideile științifice nu vor fi prin urmare nici ficțiuni, nici echivalentele unor realități, ci pur și simplu construcții neutre din punct de vedere existențial” (Lucian Blaga, *Eonul dogmatic*, ed. cit., pp. 184–185).

căci el pare să denumească nimic altceva decât realitatea fenomenală, adică ceea ce se acceptă de regulă ca fiind obiectul cunoașterii științifice. Ce înțelege Blaga prin „concret”? Concretul este „tot ce e individual și intuitiv, dat sau construit”, fie prin simțuri, fie în imaginație<sup>31</sup>. Poate cea mai radicală dintre opiniile sale cu privire la concret este că acesta *transcende logicul*<sup>32</sup>. Radicală nu atât prin antikantianismul ei pe față: că Blaga nu vede nicio corespondență între legile gândirii și legile naturii n-ar constitui vreun neajuns; un neajuns constituie abia ideea că acest concret e *prin el însuși intraductibil în termeni logici*. Concretul, care include spațiul, timpul, lucrul, individul, mișcarea, schimbarea, conține în el însuși antinomii, „contradicții latente”<sup>33</sup>. Dacă admitem această înțelegere trebuie să admitem că știința, dar și cunoașterea rațională, în genere, s-au născut într-o lume neprietenoasă. Drumul lor este, practic, o fundătură. Concretul este un obiect al cunoașterii *imposibil de transpus până la capăt în termeni logici*. Întreaga istorie a cunoașterii, așa cum o prezintă Blaga, este plină de exemple din care învățăm cât este de deplorabilă intenția de a înțelege rațional concretul și ce consecințe triste are ea. Zenon a încercat să gândească logic mișcarea, iar pentru că nu a reușit i-a negat existența<sup>34</sup>. Teza lui Bergson după care logica falsifică mișcarea nu e decât un alt mod, mai fin, de a spune că nu există decât concretul intraductibil în termeni logici<sup>35</sup>. Toate construcțiile științei care utilizează elemente concrete fundamentale (spațiu, timp, mișcare, corpuri) cuprind implicit și contradicțiile pe care acestea le conțin<sup>36</sup>. Concretul este un obiect *paradoxal*. Nu poate fi înțeles în mod rațional. Blaga are, din câte se vede, o idee fermă cu privire la modul în care stau lucrurile la nivelul realității fenomenale și tocmai această idee, cred eu, justifică alternativa minus-cunoașterii, căci numai prin utilizarea antinomiei *poate cunoașterea științifică să țină pasul cu propriul ei obiect*. Cunoașterea științifică trebuie, așadar, să se îndrepte spre descrierea antinomică – spre minus-cunoaștere – pentru a fi adecvată la realitatea concretului, așa cum este el înțeles de Blaga.

---

<sup>31</sup> Lucian Blaga, *Eonul dogmatic*, ed. cit., p. 185.

<sup>32</sup> *Ibidem*, pp. 170–171, 185, 186, 188, 227.

<sup>33</sup> *Ibidem*, p. 185.

<sup>34</sup> *Ibidem*, p. 181.

<sup>35</sup> *Ibidem*, p. 171.

<sup>36</sup> *Ibidem*, p. 186.